

ПОЗИТИВНІ ОBOB'ЯЗКИ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ (на основі практики ЄСПЛ щодо України)

Проаналізовано рішення Європейського суду з прав людини щодо України за період 2002–2016 рр. у контексті позитивних обов'язків, які випливають зі статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Продемонстровано, які саме аспекти права людини на життя було порушено в Україні, зокрема: шляхом невиконання приписів законодавства; коли представники держави знали про загрозу життю і не вжили відповідних заходів для його захисту, та ін. Також наведено рішення, де ЄСПЛ не констатував порушення позитивних обов'язків.

Ключові слова: право людини на життя, практика Європейського суду з прав людини, позитивні обов'язки держави, захист прав людини та основоположних свобод.

Постановка проблеми. Після ратифікації Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) Україна взяла на себе низку обов'язків, що впливають із цього міжнародного договору.

3-поміж норм Конвенції, які Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) вважає основоположними, Суд у своїй практиці встановлює верховенство статті 2. Стаття 2 захищає право людини на життя, без якого користування будь-якими правами і свободами, гарантованими Конвенцією, було би ілюзорним [11, с. 98]. Стаття 2 Конвенції захищає право людини на життя, що є одним зі стрижневих положень Конвенції. Разом зі статтею 3 Конвенції вона втілює одну з основних цінностей демократичних суспільств, які входять до складу Ради Європи [8, п. 35]. Праву людини на життя, як влучно зазначає П. М. Рабінович, завжди корелює неодмінний обов'язок держави активно захищати життя: я маю право вимагати від держави, аби вона не тільки «не чіпала» мене, а щоб вона захищала мене, вчиняла активні дії для захисту мого життя [14, с. 33].

Зі статті 2 Конвенції випливають такі обов'язки держави: негативний – не вбивати; позитивний – захищати право людини на життя; та процесуальний обов'язок щодо слідства, який має нести держава у випадку насильницької смерті [13, с. 19; 29].

Стан дослідження. Питання позитивних зобов'язань досліджували і вітчизняні, і зарубіжні науковці – це, зокрема, К. Бойл, М. Вос-

кобітова, О. Гарасимів, Т. Дудаш, М. де Сальвіа, П. Рабінович, В. Туманов, Г. Хрестова, Ю. Хім'як, С. Шевчук, А. Червяцова та інші.

Мета статті – з'ясувати на основі практики ЄСПЛ щодо України, в чому полягали порушення її позитивних обов'язків у контексті права на життя.

Виклад основних положень. З приводу позитивного обов'язку держави ЄСПЛ наголошує, що стаття 2 Конвенції зобов'язує державу не лише утримуватися від умисного та незаконного позбавлення життя, а й вживати належних заходів для того, аби захистити життя тих, хто перебуває під її юрисдикцією. Вона може застосовуватися у випадках, пов'язаних із вимогою персонального захисту однієї або кількох осіб, яких можна задалегідь означити як потенційних жертв діянь, що можуть призвести до смерті, та у справах, які стосуються обов'язку надавати загальний захист суспільству.

За останніх обставин такий прямий обов'язок охоплює широкий спектр сфер та, зокрема, виникатиме у контексті будь-якої діяльності, чи то публічної, чи то ні, яка може стосуватися права на життя [9, п. 32].

Цей прямий обов'язок держави, як підкреслює ЄСПЛ, має глумачитися у такий спосіб, щоб не покласти надмірний тягар на державні органи, зважаючи, насамперед, на непередбачуваність людської поведінки та необхідність оперативного вибору, що здійснюється з урахуванням сучасних пріоритетів і ресурсів. Зокрема, що стосується вибору засобів для забезпечення позитивних обов'язків за статтею 2 Конвенції, то в принципі це є питанням, яке подається на розсуд Договірної держави. З огляду на свою практику, ЄСПЛ вважає, що обов'язок держави гарантувати право людини на життя повинен вважатися таким, що передбачає вжиття адекватних заходів для забезпечення безпеки осіб та, у випадку тяжкого ушкодження або загибелі, застосування ефективної незалежної судової системи, яка гарантуватиме юридичні засоби, спроможні встановити факти, притягнути до відповідальності винних і забезпечити належне відшкодування [9, п. 33–34].

Аналіз рішень ЄСПЛ щодо України за період 2002–2016 рр. показав, що цим міжнародним судовим органом було констатовано факти порушення Україною позитивних зобов'язань у рішеннях у справах: «Гонгадзе проти України» (Заява № 34056/02) від 8 листопада 2005 р., «Кац та інші проти України» (Заява № 29971/04) від 18 грудня 2008 р., «Матушевський і Матушевська проти України» (Заява № 59461/08) від 23 червня 2011 р., «Горовенки та Бугара проти України» (Заяви № № 36146/05 та 42418/05) від 12 січня 2012 р.,

«Арская проти України» (Заява № 45076/05) від 5 грудня 2013 р. Які ж сфери права людини на життя було порушено в Україні? Відповідаємо:

– зобов'язання забезпечити відповідне законодавство щодо охорони здоров'я людини. «Позитивні зобов'язання вимагають від держав створення відповідного законодавства, яке би змушувало лікарні, як державні, так і приватні, вживати відповідних заходів для захисту життя своїх пацієнтів» [2, п. 63].

У рішенні у справі «Арская проти України» (Заява № 45076/05) від 5 грудня 2013 р. органи влади, як констатував ЄСПЛ, не вжили достатніх заходів для створення нормативно-правової бази, яка б забезпечила належний захист життя сина заявниці, як того вимагає стаття 2 Конвенції; смерть пацієнта настала в результаті відсутності відповідних правил щодо встановлення здатності пацієнтів приймати рішення, включаючи отримання їх інформованої згоди на лікування, та невідповідності підзаконних нормативно-правових актів стосовно допуску пацієнтів до відділень інтенсивної терапії.

Згідно з практикою ЄСПЛ, якщо Договірна держава створила відповідні правові засади для забезпечення високих професійних стандартів серед фахівців у галузі охорони здоров'я та охорони життя пацієнтів, то самих фактів, таких як помилки з боку медичних працівників або відсутність координації між фахівцями в галузі охорони здоров'я щодо лікування конкретного пацієнта, недостатньо для того, аби притягнути Договірну державу до відповідальності з уваги на її позитивні зобов'язання відповідно до статті 2 Конвенції про захист життя [2, п. 85];

– органи державної влади не вжили достатніх заходів для захисту суспільства від конкретної особи, про суспільну небезпечність якої вони знали, тому були зобов'язані вжити належних заходів («Горовенки та Бугара проти України» (Заяви № № 36146/05 та 42418/05) від 12 січня 2012 р.). Держава відповідальна за порушення позитивного обов'язку лише тоді, коли його порушують безпосередньо представники держави. У разі ж позбавлення життя людини представником держави, який не знаходиться при виконанні делегованих йому повноважень і діє як приватна особа, виникають питання щодо позитивних зобов'язань держави;

– державні органи влади не виконали свій позитивний обов'язок щодо захисту життя конкретної особи від загрози, про існування якої вони були поінформовані («Гонгадзе проти України» (Заява № 34056/02) від 8 листопада 2005 р.). «Не кожна скарга про загрозу життю зобов'язує державні органи за вимогою Конвенції вживати оперативних заходів щодо попередження такої загрози від її реалі-

зації. Для виникнення позитивного обов'язку має бути встановлено, що органи державної влади знали або повинні були знати про існування наявної загрози життю визначеної особи або осіб від кримінальних дій третіх осіб і що вони не вжили заходів у рамках своїх повноважень, які обґрунтовано вважаються такими, що мали запобігти такому ризику [4, п. 165];

– *щодо захисту життя осіб, які знаходяться під контролем державних органів, зокрема:*

а) ненадання належної медичної допомоги ВІЛ-інфікованій особі, яка трималася під вартою («Кац та інші проти України» (Заява № 29971/04) від 18 грудня 2008 р.). Визнавши, що Конвенція вимагає від держави охороняти здоров'я та фізичний добробут осіб, позбавлених свободи, зокрема, шляхом надання їм необхідної медичної допомоги, Суд вважає, що у випадку смерті ув'язненої особи внаслідок проблеми зі здоров'ям держава повинна надати пояснення як щодо причини її смерті, так і щодо лікування, яке їй було призначено до того, як вона померла [5, п. 104];

б) ненадання належного пояснення щодо обставин смерті особи, яка трималася під вартою («Матушевський і Матушевська проти України» (Заява № 59461/08) від 23 червня 2011 р.). Насправді, вся чи значна частина інформації про події у пенітенціарних або інших державних установах відома виключно органам влади, тому вони мають обов'язок надати пояснення щодо них;

в) невиконання обов'язку, що стосується забезпечення безпеки ув'язнених осіб («Юрій Ілларіонович Щокін проти України» (Заява № 4299/03) від 3 жовтня 2013 р.). ЄСПЛ зазначає, що особи, які тримаються під вартою, перебувають в уразливому становищі, і органи влади відповідальні за поведження з такими особами. За загальним правилом лише той факт, що особа померла за підозрілих обставин під час тримання її під вартою, має слугувати підставою для з'ясування, чи виконала держава свій обов'язок із забезпечення захисту права цієї особи на життя [10, п. 37].

Також було виявлено і рішення щодо України, де заявники скаржилися на порушення позитивного обов'язку, проте ЄСПЛ не констатував факту такого порушення – це рішення у справі «Маснева проти України» (Заява № 5952/07) від 20 грудня 2011 р. та рішення у справі «Прилуцький проти України» (Заява № 40429/08) від 26 лютого 2015 р.

Заявникам потрібно довести факт порушення відповідного обов'язку. «Стандарт доведення, який вимагається для цілей Конвенції, – це доведення «поза розумним сумнівом». Таке доведення може

впливати зі співіснування достатньо вагомих, чітких і узгоджених між собою висновків або подібних неспростовних презумпцій щодо фактів» [6, п. 66].

Для Суду, зважаючи на природу права, гарантованого статтею 2 Конвенції – основоположного права у системі Конвенції, – достатньо, щоби заявник надав докази того, що органи влади не зробили усе, що від них можна було б обґрунтовано очікувати, для уникнення реальної та безпосередньої загрози життю людини, про існування якої вони знали або мали знати. Це питання, відповідь на яке можна отримати з урахуванням усіх обставин кожної конкретної справи [6, п. 33].

ЄСПЛ вважає, що обсяг прямого обов'язку має тлумачитися так, щоб не покладати непосильний або непропорційний тягар на державні органи. Відповідно, не кожна стверджувана загроза життю може потягти обов'язок державних органів вжити оперативних заходів для запобігання втіленню цієї загрози [6, п. 65].

В рішенні у справі «Маснева проти України» заявниця скаржилася на порушення позитивних зобов'язань, оскільки вважала, що державні органи не вжили достатніх заходів захисту життя сина заявниці у зв'язку з родом його діяльності. Він був працівником міліції, якому доручали особливо таємні завдання. У цій справі ЄСПЛ, вивчаючи питання, чи була діяльність пана Маснева небезпечною для його життя, зазначив, що він виконував секретні оперативні завдання, які могли бути спрямовані проти працівників міліції, котрі знаходились у безпосередній близькості до нього, можна припустити, що він займався небезпечною діяльністю. Далі з приводу захисту пана Маснева у випадку загрози його життю ЄСПЛ зазначив, що на час подій існували юридичні норми та адміністративні механізми, які передбачали ефективні засоби стримування загроз життю пана Маснева та дозволили б йому просити про захист у зв'язку із загрозою, пов'язаною з його діяльністю.

Щодо можливого самогубства сина заявниці, цю версію підтримував Уряд. ЄСПЛ не було надано доказів, які б підтверджували той факт, що державні органи повинні були очікувати такої загрози. Таким чином, не встановивши сукупності достатньо вагомих, чітких і узгоджених між собою висновків або подібних неспростовних презумпцій щодо фактів на підтвердження того, що держава не захистила життя пана Маснева, Суд, за відсутності будь-якого національного рішення, яке б переконливо встановлювало причину та обставини його смерті, не може дійти висновку поза розумним сумнівом, що за смерть пана Маснева, відповідно до цього положення Конвенції, відповідальними є державні органи.

Як бачиться, в цій ситуації неабияку роль зіграло національне розслідування обставин смерті пана Маснева. Прослідковується безпосередній зв'язок позитивного та процесуального зобов'язань. Адже ЄСПЛ у своїх висновках щодо розслідування обставин смерті покладається на рішення національних органів. Ця міжнародна судова установа не проводить самостійних розслідувань, а оперує фактами, що надані національними органами. А жодного національного рішення, яке би переконливо встановлювало причину та обставини смерті п. Маснева, національні органи не надали. ЄСПЛ у цій справі констатував порушення процесуального зобов'язку.

В рішенні у справі «Прилуцький проти України» (Заява № 40429/08) від 26 лютого 2015 р. заявник стверджував, що органи влади знали про системний характер проведення автомобільних ігор, тож повинні були вжити належних адміністративних заходів, а саме запровадити ліцензування такої діяльності для забезпечення охорони життя людей під час проведення відповідних ігор.

За практикою ЄСПЛ, позитивне зобов'язання передбачає, насамперед, головний зобов'язок держави створити законодавчий та адміністративний механізм, спроможний забезпечити ефективну протидію загрозам праву людини на життя. Цей зобов'язок, безперечно, виникає в контексті небезпечних видів діяльності, у яких, крім того, особливу увагу необхідно приділяти положенням, спрямованим на характерні властивості відповідного виду діяльності, зокрема на рівень потенційної загрози життю людей.

Ці норми мають регулювати ліцензування, організацію, проведення, безпеку та нагляд за відповідними заходами, а також зобов'язати усіх причетних до неї осіб вживати практичних заходів для забезпечення ефективного захисту громадян, чие життя може опинитися під загрозою супутніх ризиків [9, п. 31].

Проте у сфері небезпечної діяльності позитивні зобов'язки за статтею 2 Конвенції не мають бути надмірно послабленими патерналістським тлумаченням, оскільки поняття автономії особистості є важливим принципом, що лежить в основі конвенційних гарантій, передусім гарантій, пов'язаних з приватним життям людини. ЄСПЛ зауважив, що право особи будувати своє життя в обраний нею спосіб може також передбачати наявність у неї можливості займатися діяльністю, яку вважають фізично або морально шкідливою чи небезпечною, і неналежне втручання держави у цю свободу особистого вибору може призвести до виникнення питання за положеннями Конвенції [9; п. 32].

У цій справі ЄСПЛ констатував відсутність порушення позитивного зобов'язку, оскільки не було встановлено, що спричинена відпо-

відними іграми небезпека відрізнялася від небезпеки, властивої дорожньому руху, а тому вимагала спеціального регулювання цієї діяльності; відсутня інформація про те, що органи влади знали про точний час та місце проведення гри, у якій син заявника брав участь і в якій він загинув; відсутня інформація стосовно того, що наявне законодавство було недостатнім для забезпечення необхідної охорони життя або що його слід було повторно роз'яснювати з огляду на ці нові заходи; не було інформації, щоб будь-хто звертався до органів міліції або до інших органів влади перед проведенням гри з проханням вжити будь-яких спеціальних заходів; заявник не вказав, яких саме запобіжних оперативних заходів органи влади мали би вжити, зважаючи на те, що усі учасники були зобов'язані дотримуватися правил безпеки дорожнього руху та понесли б відповідальність у випадку їх порушення.

Таким чином, за відсутності доказів порушення позитивного обов'язку ЄСПЛ констатує відсутність такого порушення.

Висновки. Отже, ЄСПЛ констатував порушення в Україні різних сфер права людини на життя у розрізі позитивного обов'язку, зокрема: шляхом невиконання приписів законодавства (рішення у справі «Горовенко та Бугара проти України»), коли смерть особи настала за підозрілих обставин під час тримання її під вартою (рішення у справі «Юрій Ілларіонович Щокін проти України»), коли представники держави знали про загрозу життю і не вжили відповідних заходів для захисту життя (рішення у справі «Гонгадзе проти України») та ін. А не маючи доказів про порушення позитивних обов'язків, ЄСПЛ не констатував такого порушення.

Вважаємо, що задля уникнення порушень позитивних зобов'язань держави в галузі прав людини в Україні, перш за все, слід звернути увагу на якість законодавчої бази захисту права людини на життя.

Окрім цього, проведений аналіз дає підстави стверджувати, що рішення ЄСПЛ, які стосуються права людини на життя, є важливим джерелом кримінального права України. Вони, без сумніву, повинні бути враховані під час удосконалення чинного вітчизняного кримінального та кримінального процесуального законодавства. Ці рішення є також дороговказом для суддів у розгляді кримінальних справ, що стосуються відповідальності за посягання на життя людини.

---

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004

2. «Арская проти України» (Заява № 45076/05) від 5 грудня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/19613>
3. «Горovenки та Бугара проти України» (Заяви № № 36146/05 та 42418/05) від 12 січня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/27320>
4. «Гонгадзе проти України» (Заява № 34056/02) від 8 листопада 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/19613>
5. «Кац та інші проти України» (Заява № 29971/04) від 18 грудня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/19613>
6. «Маснева проти України» (Заява № 5952/07) від 20 грудня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/19613>
7. «Матушевський і Матушевська проти України» (Заява № 59461/08) від 23 червня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/19613>
8. «Михалкова та інші проти України» (Заява № 10919/05) від 13 січня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/986>
9. «Прилуцький проти України» (Заява № 40429/08) від 26 лютого 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/19613>
10. «Юрій Іларіонович Цокін проти України» (Заява № 4299/03) від 3 жовтня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/19613>
11. Буткевич В. Право на життя – основоположне право ЄКПЛ. Становлення і розвиток критеріїв і стандартів його застосування // Європейський суд з прав людини. Судова практика: дод. до журн. «Право України» / за заг. ред. В. Г. Буткевича. – Вип. 2: Стаття 2 ЄКАЛ «Право на життя»: у 3 кн. – 2011. – Кн. 2. – К.: Ред. журн. «Право України», 2011. – 1108 с.
12. Де Сальвіа М. Европейская конвенция по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. / М. де Сальвіа. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – 1072 с.
13. Бойл К. Право на життя відповідно до Європейської конвенції з прав людини (стаття 2) / Кевін Бойл // Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст. – К.: ВІПОЛ, 2004. – 960 с.
14. Рабінович П. М. Право людини на життя (стаття 2 ЄКПЛ) / П. М. Рабінович // Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст. – К.: ВІПОЛ, 2004. – С. 33–40.

Курьюло Л. В. Позитивные обязательства государства в контексте права человека на жизнь (на основании практики ЕСПЧ по Украине)

Анализируются решения Европейского суда по правам человека по Украине за период 2002–2016 гг. в контексте позитивных обязательств, вытекающих из статьи 2 Конвенции о защите прав человека и основополагающих свобод.

Демонструється, какие именно аспекты права человека на жизнь были нарушены в Украине, в частности: путем невыполнения предписаний законодательства; когда представители государства знали об угрозе жизни и не предприняли соответствующих мер для ее защиты; и др. Также указаны решения, где ЕСПЧ не констатировал нарушения позитивных обязательств.

Ключевые слова: право человека на жизнь, практика Европейского суда по правам человека, позитивные обязательства государства, защита прав человека и основополагающих свобод.

Kurylo L. V. Positive obligations of the State in the context of the human right to life (on the basis of ECHR's court practice concerning Ukraine)

The human right to life has always caused and causes now the increased interest in academics. However, some problematic aspects have not investigated yet despite of such interest.

In particular, issues which concern the standpoint of the European Court of Human Rights on the human right to life. In February 2006 the Law of Ukraine «On the enforcement and application of European Court of Human Rights practice» was adopted and its Art. 17 states that the Convention and the ECHR's court practice are sources of law in Ukraine.

Article 2 of the Convention protects the right to life that is one of the most fundamental provisions of the Convention. Both Art 2 and Article 3 enforce one of the fundamental values of democratic societies that make up the Council of Europe.

The author, Kurulo Larysa, has made the analysis of ECHR judgments concerning Ukraine for the period from 2002 to 2016 from the perspective of finding violations of positive obligations relating to article 2 of the Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms stated by this international judicial institution.

It has been shown what aspects of the right to life was violated in Ukraine (obligation to provide adequate legislation on health care, failing to take adequate measures by the authorities to protect society from a particular person of social danger who they knew about and were required to take appropriate measures, public authorities' failing in fulfilling their positive obligation in order to protect the life of a particular individual from the threat, which they were informed about, and the individuals being under the authorities' control). Also such solutions of European Court of Human Rights have been indicated which found no violation of positive obligations and some circumstances contributed to the fact. So, the topic of the peer-reviewed article is certainly relevant.

Key words: the right to life, the European Court of Human Rights' court practice, positive obligations of the State by Article 2 of the Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms.

Стаття надійшла 27 березня 2017 р.